

ANALİZ

MART 2014 SAYI: 87

ABD-İRAN YAKINLAŞMASI GERÇEK Mİ, HAYAL Mİ?

ABDULLAH YEGİN

ABD-İRAN YAKINLAŞMASI

GERÇEK Mİ, HAYAL Mİ?

ABDULLAH YEGİN

COPYRIGHT © 2014

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

Tasarım ve Kapak: : M. Fuat Er
Uygulama : Ahmet Özil
Baskı : Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Caddesi No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE
Tel:+90 312.551 21 00 | Faks :+90 312.551 21 90
www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43
Eyüp İstanbul TÜRKİYE
Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C. Office

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106
Washington, D.C., 20036 USA
Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099
www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No 19 Cairo MISIR
Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

İÇİNDEKİLER

ÖZET	7
GİRİŞ	8
İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİ	8
ABD VE İRAN NEDEN ANLAŞMA İHTİYACI HİSSETTİ?	15
OLASI YAKINLAŞMANIN MUHTEMEL SONUÇLARI	17
SONUÇ	19

YAZAR HAKKINDA

Abdullah YEGİN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölümünden mezun oldu. 2000-2005 yılları arasında İran'da Şii teopolitiği ve Ortadoğu üzerine çalışmalar yaptı. İki kitap çevirisi ve çeşitli tercüme, telif makaleleri yayınlandı. Halen Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları enstitüsünde Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanında yüksek lisans yapmaktadır. SETA'da Dış Politika alanında Araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

ÖZET

İran ile 5+1 ülkeleri arasında nükleer müzakerelerde varılan ön anlaşma, 35 yıldır sorunlu bir seyir izleyen İran-ABD ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması ihtimalini barındırdığı için uluslararası toplumda fazlasıyla yankı buldu. Özellikle George W. Bush'un ABD'de, Mahmud Ahmedinejad'ın da İran'da yönetime gelmesinden sonra oldukça gerginleşen iki ülke ilişkilerinde hem ABD'de hem İran'da yönetim değişikliğinden sonra diyalog imkanı ortaya çıkmıştır. Bugün olası bir yumuşama ihtimalinin küresel ve bölgesel düzeyde etkileri olacağından söz konusu anlaşma uzun bir müddet gündemin üst sıralarında yerini korudu. İran-ABD ilişkilerinde yeni ve sıcak bir dönem mi başlıyor yoksa şu an yaşanan gelişmeler nükleer enerji ve ambargolar ile sınırlı mı kalacak sorusuna sağlıklı yanıt verebilmek için iki ülke ilişkilerinin tarihsel seyri, taraflar arasındaki sorunlar, iki ülkenin ilişki biçiminin bölgesel ve küresel etkileri gibi konuların incelenmesi ve tarafların neden ve ne kadar yakınlaşma ihtiyacı duyduklarının tespit edilmesi gerekmektedir.

■

Olası bir yumuşama ihtimalinin küresel ve bölgesel düzeyde etkileri olacağından söz konusu anlaşma uzun bir müddet gündemin üst sıralarında yerini korudu.

GİRİŞ

İranda cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından İran'ın Batı ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yönelik beklentiler Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasının üzerinden 100 gün geçmeden heyecan verici bir karşılık buldu. Uzun zamandır İran ile Batı arasındaki ilişkilerin en hassas sorunu haline gelmiş nükleer enerji meselesinde taraflar bir ön anlaşmaya vardı ve olası yakınlaşmanın zeminine dair ipuçları verdi. Söz konusu ön anlaşmadan sonra 1979 İslam Devrimi'nden beri genelde problemlili bir içeriğe sahip İran-Batı ilişkileri, özelde ise problemin de ötesinde düşmanlığa varmış olan İran-ABD ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığına; bu yeni boyutun bölgede yeni ittifaklara ve ayrılıklara gebe olduğuna dair çok sayıda analiz yapıldı. Bu analizler içerisinde dengeli ve dikkatli bir yaklaşım sergileyenler olduğu gibi olumlu ya da olumsuz abartılı beklentilere yol açanlar da fazlaydı. İki ülkenin tarih boyunca biriktirdikleri sorunlar, iç politikalarında yükselen farklı sesler, küresel ve bölgesel oyuncuların olası yakınlaşma karşısında sergileyecekleri refleksler gibi birçok belirleyeni olan İran-ABD ilişkilerinin doğru okunabilmesi ve isabetli bir analiz yapılabilmesi için eldeki verilerin doğru bir sıralamayla irdelenmesi gerek-

mektedir. Bu çalışma bunu hedefleyecek ve bu amaçla şu sorulara yanıt arayacaktır:

- ABD-İran ilişkileri nasıl bir tarihsel seyir izledi?
- Bundan önce gayriresmi, dolaylı resmi ve doğrudan resmi görüşmeler var mıydı?
- Başlıca sorunlar nelerdir ve taraflar bu sorunlara hangi zaviyeden yaklaşmaktadırlar?
- İddia edilen yakınlaşma ne kadar gerçek ve bunun işbirliğine dönüşmesi ne kadar mümkündür?
- Taraflara yakınlaşma gereğini düşündüren ihtiyaçlar nelerdir?
- Olası yakınlaşmanın taraflar, bölge ve Türkiye açısından muhtemel sonuçları nelerdir?

İRAN-ABD İLİŞKİLERİNİN TARİHİ SEYRİ

İran ile ABD arasında ilk temaslar 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Resmi karşılaşmanın öncesinde Amerika, İran edebiyatıyla temas kurmuş ve İranlılar Amerika adında bir ülkenin varlığından haberdar olmuşlardır. Amerikalıların İran'a ilk gelişleri 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde misyonerlik faaliyetleri amacıyla olmuştur.

İki ülke arasındaki resmi ilişkiler ise ABD'nin çok geçmeden küresel bir güç olacağını anlayan ilk İranlı devlet adamı, Kaçar dönemi Sadrazamlarından olan Mirza Taki Han Emirkebir döneminde başlamıştır. İran'ı Rus ve İngiliz sultanından kurtarıp bağımsız bir ülke haline getirmek isteyen Emirkebir, üçüncü bir güç arayışındayken Amerika'yı fark edince dostluğa dayalı ilişki geliştirmek için çaba sarf etti. Bu amaçla 1850 yılında İran'ın İstanbul'daki elçisi Mirza Muhammed Han'a ABD'nin Osmanlı nezdindeki maslahatgüzarı George Marsh ile görüşüp bir anlaşma yapması için müzakerelerde bulunmasını emretti. Yapılan görüşmeler iki taraf arasında dostluk ve denizcilik anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. En geç 1 yıl içerisinde yürürlüğe gireceği üzerinde mutabık kalınan anlaşmaya

göre taraflar karşılıklı olarak konsolosluk açacak ve deniz yoluyla serbest ticaret yapacaklardı. Emirkebir bu girişiminin bedelini çok geçmeden ağır biçimde ödedi. Anlaşmadan bir ay sonra görevinden azledildi ve peşinden katledildi. Yerine geçen Mirza Ağa Han Nuri anlaşmayı feshederek İngilizlerin isteği doğrultusunda hareket etti.¹

Bundan 5 yıl sonra İran ile İngiltere arasındaki ilişkiler Afganistan meselesinden dolayı gerginleşip İngiltere Basra Körfezine donanma gönderince Emirkebir'in politikasının doğru olduğu kanaatine varıldı ve feshedilen anlaşmanın tekrardan yenilenmesi için gerekli girişimlerde bulunuldu. Bu girişim ve görüşmeler neticesinde anlaşma 1857 yılında ABD başkanı Franklin Pierce ile İran şahı Nasıruddin Şah tarafından imzalanarak resmîyet kazandı. Fakat bu anlaşma İngilizlerin baskılarından dolayı uzun bir müddet uygulanamadı ve yürürlüğe girmesi sürekli ertelendi. 1883 yılında dönemin ABD başkanı Chester Alan Arthur, tecrübeli diplomatı Samuel Benjamin'i İran'a gönderdi. Benjamin Tahrandaki bulunduğu üç yıl boyunca başta demiryolu inşası olmak üzere birçok proje hazırladı; ancak bütün bu çabalar Ruslar ve İngilizlerin baskıları neticesinde sonuçsuz kaldı.

ABD'nin İran'daki üçüncü elçisi Edward Spencer Pratt zamanı iki ülke ilişkilerinin önemli dönüm noktaları arasındadır. İran'daki ABD'li misyonerlerden doktor W.W. Torrence'e arzen kuyusu açma hakkı verilmesi, bir banka kurma anlaşması imzalanması, demiryolu inşası, baraj yapımı, bir ABD'li şirketle ortak maden arama ve çıkarma anlaşmaları imzalanması bu dönemde gerçekleşmiştir.

ABD ve İran Meşrutiyet Hareketi:

İran'da Meşrutiyet yanlısı hareketin başladığı ve gittikçe güçlenerek Meşrutiyetin ilanını sağladığı dönemde Amerika'nın inişli çıkışlı bir İran

politikası mevcuttu. Amerika'nın İran maslahatgüzarı Richmond Pearson, Amerika hükümetine Meşrutiyet hareketinin desteklenmesi gerektiğine dair görüş bildirdiyse de ABD başkanı Theodore Roosevelt Meşrutiyet yanlıları ile devlet arasında tarafsız kalınması talimatı verdi. Bununla birlikte İran'da Meşrutiyet hareketi başarıya ulaşınca ABD, hareketi resmen tanıdı ve hatta Pearson, Meşrutiyeti ABD devrimiyle mukayese edip İran'daki Meşrutiyetin Asya'daki diğer bütün devletlerin özgürlük hareketlerine etkide bulunacağını dile getirdi. Fakat bir müddet sonra Meşrutiyet hareketi bastırılınca ABD tekrardan İran'daki elçisine İran'ın içişlerine karışmaması talimatını verdi. İşin ilginç yanı, İran'da yaşayan bazı Amerikalıların Meşrutiyet yanlısı halk ayaklanmasına bizzat katılması ve bunlardan bazılarının çatışmalarda hayatını kaybederek Meşrutiyet şehidi olarak anılmalarıydı.

İki ülke arasındaki resmi ilişkiler ABD'nin çok geçmeden küresel bir güç olacağını anlayan ilk İranlı devlet adamı, Kaçar dönemi Sadrazamlarından olan Mirza Taki Han Emirkebir döneminde başlamıştır.

İran'da 2. Meşrutiyet Meclisi faaliyetlerine başlayınca meclisteki temsilciler ülkenin ekonomik durumunun düzeltilmesi amacıyla Amerikalı bir müsteşar çalıştırma kararı aldı. Bu karar doğrultusunda 1911 yılında W. Morgan Shuster İran'a geldi. Shuster'in gümrüklerle ilgili çalışmalarını kendi faaliyet ve çıkarları için tehdit olarak gören Ruslar ve İngilizler duruma karşı çıktı. Nihayetinde Rusya Shuster'in azledilmesi için İran'a nota verdi. İşgal edilme korkusu yaşayan İran notayı kabul etti ve Shuster'i görevden aldı.

Aslında Rusya ve İngiltere arasında 1907 yılında İran'ın paylaşımı konusunda bir plan ve

1. Muhammed Ali Mehmud, *Tarih-i Diplomasi-i İran*, (Neşr-i Mitra, Tahran:1361), s. 198

anlaşma yapılmıştı. Fakat Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sayesinde İran bu plandan kurtuldu. Sonrasında İngiltere tek başına İran'ı hakimiyeti altına almak için bir plan hazırlayınca bu kez zamanla güç kazanmış olan Amerika buna karşı çıktı ve planın uygulanmasını engelledi. Bununla birlikte hala hem küresel düzeyde hem İran özelinde daha güçlü olan İngiltere idi ve ABD'nin İran üzerinde nüfuz oluşturma çabalarına izin vermiyordu.

1951 yılında başbakan olan Muhammed Musaddık bir müddet sonra petrolün millileştirilmesi kararını aldı. Bu, herhangi bir ülkenin İran petrolü ile ilgili bir imtiyazının olmayacağı anlamına geliyordu.

Bu durum 19 Ağustos 1953 tarihinde İran başbakanı Muhammed Musaddık'ın Amerika destekli bir darbe ile devrilmesine kadar devam etti. Bu tarihe kadar İngiltere'nin İran üzerindeki hakimiyetini kabul eden Amerika, politik olarak Rıza Han'ı destekliyor, bu arada İran'da nüfuzunu arttırmak için aydın ve devlet adamlarının ilgisini çekmeye gayret gösteriyordu. İran'daki konumunu gittikçe güçlendiren Amerika ülkedeki rakipleri Rusya ve İngiltere'nin etkisini kırmak için çaba sarf ediyordu.² Bu amaçla 1943 yılında ABD dışişleri bakanlığı İran konusunda yeni bir politika geliştirdi. Amerika'nın üst düzey makamlarına sunulan gizli bir belgede İran'ın toprak bütünlüğünün korunması, İngiltere ve Rusya'nın İran'ın içişlerine müdahalesinin engellenmesi ve ABD'nin İran'ın içişlerine yönelik nüfuzunun arttırılması gereği dile getirildi.

Bu dönemde Amerika bir yandan da İran'ın

güçlü ve bağımsız bir devlet haline gelmemesi gereğine inanıyordu. Nitekim 1944 yılında dönemin dışişleri bakanı Cordell Hull başkan Franklin Delano Roosevelt'e yazdığı mektupta "Basra körfezinin öte kıyısında, ABD'nin önemli petrol kaynaklarının bulunduğu Arabistan gibi ülkelerin karşısında yer alan İran gibi ülkelerde güçlü bir yapının varlığı Amerika'nın uzun vadede çıkarlarına terstir" diyordu. Mektubun bir başka yerinde ise "İran'ın milli gücünün artması ABD'nin zararına olup, İran'da güçlü ve bağımsız bir hükümetin oluşmasına izin verilmemelidir" deniliyordu.³ Truman döneminde ABD'nin temel İran politikası komünist Rusya'nın İran üzerinde nüfuz kurmasına engel olmak iken Eisenhower döneminde İran Sovyetler Birliği karşısında perde ülke yapılmak istendi.

Öte taraftan İran içerisinde öz kaynaklarına yabancılar tarafından adeta el konmuş olmasına tepkili olan ve İran'ın kaynaklarını İranlılara vermeyi amaçlayan, milliyetçi ve dindar İranlıların bir araya gelerek başlattığı hareket aynı tarihlerde gittikçe güçleniyordu. Nihayetinde 1951 yılında başbakan olan Muhammed Musaddık bir müddet sonra petrolün millileştirilmesi kararını aldı. Bu, herhangi bir ülkenin İran petrolü ile ilgili bir imtiyazının olmayacağı anlamına geliyordu. Musaddık esasen Sovyetler Birliği'nin İran üzerindeki nüfuzunu kırmak istiyor ve kendini Amerika'ya yakın hissediyordu. Ancak doktrininde güçlü ve bağımsız bir İran'a yer olmayan Amerika 19 Ağustos 1953'te İngiltere ile birlikte bizzat CIA tarafından organize edilen darbeyle Musaddık'ı devirdi. Bu darbe hem ABD ile İran arasındaki ilişkilerin en önemli dönüm noktalarından birisidir hem de 1979 İslam devriminin de gerçekleşmesine neden olduğu için modern İran tarihinin en önemli olaylarından.

Başbakan Musaddık'ın attığı adımlar sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, Musaddık darbeyle

2. Abraham Yaselson, *Revabit-ı Siyasi-yi İran ve Amrika*, çev. Muhammed Bakır Aram,, (İntişarat-ı Emirkebir, Tahran:1368), s. 211-216.

3. <http://goo.gl/FkswHV>

indirildikten sonra İran'a geri döndü. İran'a dönüşünü ve yeniden devletin başına geçmesini Amerika'ya borçlu olan Şah o günden İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 yılına kadar tamamen ABD'nin istekleri doğrultusunda bir politika geliştirdi ve gerek iç siyasette gerek dış ilişkilerde adeta ABD'nin jandarma gücü olarak hareket etti. Hal böyle olunca Şah'ın politikalarına itiraz eden halk aynı itirazı doğal olarak Amerika'ya da yöneltmiş oluyordu. Musaddık'ın devrilmesiyle neticelenen darbedeki rolünden dolayı zaten halkın tepkisini çekmiş olan ABD bundan sonra gün geçtikçe daha çok İran halkının düşmanlığını kazanır oldu. Bu düşmanlık 1979 Devrimi ile zirve noktasına ulaştı. Darbe ile devrim arasında geçen zaman dilimi içerisinde ABD İran'ın bütün işlerine karışma hakkına sahipti.

Devrim Sonrası

1979 devriminden sonra liberal eğilimlere sahip Mehdi Bazergan'ın hükümeti kurmasından dolayı ABD hala İran ile ilgili umutlarını kaybetmemişti. Ancak 4 Kasım'da üniversite öğrencileri tarafından ABD'nin İran elçiliğinin işgal edilmesi ve devrimin önderi İmam Humeyni'nin bu işgali ikinci devrim olarak niteleyip sahiplenmesi iki ülke ilişkilerinin resmi olarak kesilmesine neden oldu. 444 gün süren işgalin bitmesinden sonra İran-ABD ilişkileri bir müddet askıda kaldı. ABD esas olarak jeopolitik konumundan dolayı İran'ı Sovyetler Birliği'ne kaptırmak istemiyordu. Bu yüzden dönemin ABD Başkanı Reagan tekrar İran ile ilişki kurmak istediye de bir sonuç elde edemedi. ABD bir yandan İran-Irak savaşında Irak'ı desteklerken diğer yandan ihtiyaç duyduğu askeri teçhizatı İran'a satmak için girişimde bulundu. 1986 yılında Amerikalılar İran'dan Lübnan Hizbullah'ının elindeki Amerikalı rehinelere bırakılması konusunda nüfuzunu kullanmasını istedi ve bunun karşılığında İran'a silah satışı gerçekleştirdi. Anlaşma doğrultusunda İran'a silahları bizzat Reagan'ın özel temsilcisi Robert McFarlane getirip teslim etti.

McFarlane'ın asıl amacı İran-ABD ilişkilerini yeniden başlatmaktı. Gizli olarak gerçekleşen bu silah alışverişi ve McFarlane'ın ziyareti ifşa olunca dünyada büyük yankı uyandırdı ve ABD-İran yakınlaşmasına dair umutlar suya düştü. Bu durum İran'da reformist Muhammed Hatemi'nin 1997 yılında başa geçmesine kadar böyle devam etti.

Hatemi dönemi İran ABD ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izledi. Hatemi'nin seçilmesi üzerine ABD Başkanı Clinton bu seçimi İran siyasetine dair ümit verici bir gösterge olarak değerlendirdi, ancak İran terörizme karşı durmadıkça İran-ABD ilişkilerinin normalleşmeyeceğini belirtti. Buna rağmen Hatemi ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright 1998 yılında karşılıklı sıcak mesajlar verdiler.

Clinton 1998 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi'ye gizli bir mektup gönderdiyse de dostane mesajlar içeren bu mektup ifşa oldu. Aynı yıl ABD Dışişleri Bakanı Amerika'nın geçmişteki İran politikalarından ötürü dolaylı olarak özür diledi. Ardından Clinton'un da bu doğrultuda açıklamaları oldu. Bu yumuşak açıklamaların ardından Amerika İran'a uyguladığı ekonomik ambargoyu gevşetti. Son olarak Albright 2000 yılının Mart ayında İran takviminin yılbaşı olan Nevruz bayramını kutladığı mesajında 1953 yılında dönemin İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ı deviren darbede CIA'nın rolü ve İran-Irak savaşı sırasında Saddam Hüseyin'e verilen destekten dolayı özür diledi. Ancak bu girişimlerin hiçbiri resmi somut ilişki kurulmasını sağlayamadı.⁴

Clinton'dan sonra ABD başkanlığına cumhuriyetçi George W. Bush'un seçilmesiyle birlikte ABD-İran ilişkileri tekrar gerginleşse de ilginç bir seyir izledi. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD terörizmle mücadele iddiasıyla Afganistan ve Irak'ı işgal etti. İran bir yandan bu işgalleri kınarken diğer taraftan yeni kurulan hükümetleri destekledi ve her iki ülke konusunda da ABD ile

4. <http://goo.gl/FkswHV>

doğrudan görüşmeler yaptı. Bir yandan İran'ın küresel baş düşmanı işgallerle İran'ı kuşatıyor-ken diğer yandan İran'ın bölgesel düşmanları olan Taliban ve Saddam Hüseyin rejimlerinden kurtarıyordu. ABD de bir yandan her iki ülkede asayişin sağlanması için İran ile birlikte çalışırken diğer taraftan İran'ı 'şer ekseninde' konumlandırıyor. Bu konumlandırmanın temel nedeni İran'ın nükleer çalışmalarıydı.

İran ile Batı arasındaki nükleer kriz 2002'den sonra derinleşti. 2002 Ağustosunda İran'daki rejime karşı savaşan Halkın Mücahitleri Örgütü İran'ın nükleer çalışmalarını ifşa eden belgeleri dünya kamuoyuna açıkladı.⁵ ABD İran'ı aynı yılın sonlarına doğru nükleer silahların yayılmasının engellenmesi sözleşmesine uymamak ve nükleer silah üretmeye çalışmakla suçladı. İran bu iddiaları reddettiği gibi konunun muhatabının Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu olduğunu söyledi. Bununla birlikte İran, Hatemi döneminde Batı ile nükleer müzakerelerde bulundu ve nükleer çalışmaları askıya aldı. Fakat Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte İran nükleer çalışmalara kaldığı yerden devam edeceğini açıkladı.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı döneminde İran agresif bir dış politika anlayışını benimsedi. Bir taraftan nükleer faaliyetleri konusunda oldukça katı bir duruş sergileyerek 5+1 ülkeleriyle yaptığı müzakerelerde tavizsiz bir tutum içerisindeyken, diğer taraftan İsrail aleyhine bizzat Cumhurbaşkanı tarafından oldukça sert açıklamalar yaparak sürekli gerginliği yüksek düzeyde tuttu. Buna ek olarak dış politikada daha çok Latin Amerika'daki sol iktidarlara ilişkilerini geliştirerek Soğuk Savaş dönemini hatırlatan bir blok oluşturma çabasına girdi. Bu esnada nükleer enerji konusundaki çalışmalarını da alabildiğine hızlı bir şekilde ilerletiyordu. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığı süresince İran'ın uluslararası arenada en önemli mesele-

si nükleer enerji oldu. Genel olarak gergin ve karşılıklı restleşmelerle dolu bu süreçte bazı anlaşma yolları da denendi, fakat başarılı olamadı. Bunların en önemlisi Türkiye'nin Brezilya ile birlikte başlattıkları ve İran'ı ikna ettikleri girişimdi. Fakat her ne kadar ABD'nin başta söylediği noktalara çok yakın bir anlaşma olduysa da ABD yine de bu anlaşmayı tanımadı. ABD ve BM, İran'a yönelik ambargoların şiddetini arttırırken İran da nükleer çalışmalarını olanca hızıyla sürdürüyordu.

Ahmedinejad, dış politikadaki agresif tutumunu cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde iç politikaya da taşıdı. Önceki dönem çok yakın ilişkide olduğu dini lider ile sorun yaşamaya başladı. Böylece hem içeride hem dışarıda agresif politik iklimle karşı karşıya kalan İranlılar gittikçe daha çok mutedil bir politika anlayışına ihtiyaç duymaya başladı. Ruhani bu ihtiyacın doğru okunmasının neticesinde ortaya çıkmış ve seçimi kazanmış bir isimdir. Hem içeride hem dışarıda dengeli bir politika söylemi İran halkının duymak istediği vaatti ve Ruhani bunu vadetti. Elbette Ruhani'nin Hatemi döneminde batı ile nükleer müzakereleri yürüten isim olması ve o dönem batı ile oldukça olumlu havanın yakalanmış olması da önemlidir. Bununla birlikte Ruhani'nin cumhurbaşkanlığından önce Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyinde dini liderin temsilcisi olduğu dikkate alındığında İran'ın halihazırda yaklaşımının politik bir taktik olduğunu ve politika değişiminin iki cumhurbaşkanının görüş farklılığından ziyade sistemin yeni bir karar almış olduğunun göstergesi olarak okunabilir. Çünkü Ruhani cumhurbaşkanı olduğunda taraflar açısından manzara şöyleydi: ABD ambargolar yoluyla İran'ın nükleer çalışmalarını durduramamış, İran ise ambargolardan dolayı nefes alamaz hale gelmişti. İki tarafın da isteklerini gerçekleştiremediği ve sürecin iyice çıkmaza girdiği bir dönemde cumhurbaşkanı seçilen Ruhani aslında her iki taraf için de bir fırsattı ve taraflar bu fırsattan yararlanmak istediler.

5. <http://goo.gl/xXcoqD>

Yakınlaşma Denemeleri

Her ne kadar 1979 İslam devriminin sonrasında İran-ABD ilişkileri bozulmuş ve resmi ilişkiler tamamen kesilmişse de bu iki tarafın görüşmediği anlamına gelmiyor. Öncelikle tarafların gayri-resmi olarak görüşmeyi sürdürdüğünü söylemek mümkündür. 'İrangate' olarak bilinen ve iki tarafın gizli olarak görüştüğünün ifşa olmasıyla kamuoyunun öğrendiği olay bunun göstergesidir. Bunun yanında tarafların dolaylı görüşmeleri zaten bilinmektedir. Kaldı ki İran ve Amerika üçüncü tarafları ilgilendiren konularda doğrudan resmi görüşmelerde de bulunmuşlardır. ABD'nin Afganistan ve Irak işgallerinden sonra her iki ülke konusunda yapılan doğrudan görüşmeler bunun örneğidir. İki ülke arasındaki doğrudan resmi ilişkisizlik durumu tarafların kendi meseleleri konusunda görüşmemelerini kapsamaktadır. Üstelik bu konuda da bazı yakınlaşma girişimleri neredeyse İran'da başa geçen her hükümet döneminde denenmiştir. Bu yakınlaşma denemelerinin en önemlileri şöyle sıralanabilir:

1. Devrimden hemen sonra geçici hükümetin başbakanı Mehdi Bazergan Cezayir'de ABD'li yetkililerle görüşmüş, ancak elçilik işgali bu girişime karşı gerçekleşmiş ve yakınlaşma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.
2. Benisadr'ın cumhurbaşkanlığı döneminde ABD'nin teklifiyle yakınlaşma ihtimali doğmuş, ancak Amerika'nın elçilik rehinerini kurtarmak amacıyla Tebes çölü operasyonuna girişmesi buna engel olmuştur.
3. McFarlane olayında bu ihtimal ortaya çıkmış, ancak İran tarafından bir grubun görüşmeleri sızdırması girişimi sekteye uğratmıştır.
4. Rafsancani döneminde üçüncü taraf ülkelerin girişimi ile müzakere sürecine oldukça yaklaşmış, ancak İran'ın içinden gelen tepkiler nedeniyle girişimler yarım kalmıştır.
5. Hatemi döneminde Hatemi'nin medeniyetler arası diyalog söylemi ve ABD tarafının olumlu yaklaşım ve çabaları ile bir yakınlaşma başlamış, ancak hem yine İran'ın muha-

fazakar kesiminin sert muhalefetiyle karşılaşmış hem de Halkın Mücahitleri Örgütü İran'ın nükleer programına dair belgeleri dünya kamuoyuna sunarak bu yakınlaşma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.⁶

İki ülke arasındaki doğrudan resmi ilişkisizlik durumu tarafların kendi meseleleri konusunda görüşmemelerini kapsamaktadır. Üstelik bu konuda da bazı yakınlaşma girişimleri neredeyse İran'da başa geçen her hükümet döneminde denenmiştir.

Görüldüğü üzere iki ülke arasında yakınlaşma çabaları hep olmuş, ancak her seferinde farklı bir gerekçe ile ama aslında tarafların yakınlaşmayı uygun veya gerekli görmemesinden dolayı girişimler sonuçsuz kalmıştır. Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte tekrar ortaya çıkan yakınlaşma ihtimali değerlendirilirken bu tecrübenin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Kaldı ki önceki tecrübelerde bütüncül bir yakınlaşma ihtimali söz konusu iken şu anda sadece İran'ın nükleer programı ve bununla ilgili olarak ambargoların gevşetilmesinden bahsedilmektedir. Zaten İran'da, bu konuda görüşme çabalarının olacağına dair belirtiler cumhurbaşkanlığı seçimlerinin çok öncesinde ortaya çıkmış bulunmaktaydı. Seçimlerden birkaç ay önce dini lider Hamane'i'nin "sonuçlarından ümitli olmasa da" ABD ile görüşmelere karşı olmadığını söylemesi ilk işaretti. Sonrasında Ruhani'nin seçim dönemindeki vaatleri aslında ilişkileri düzeltme çabasına gireceğinin göstergesiydi. Çünkü Ruhani ambargoların kalkması için çalışacağını ve ekonomik darboğazdan İranlıları kurtaracağını vadediyordu.

6. <http://goo.gl/xXcoqD>

Ruhani'nin cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra da ilk adımlar atılmaya başlandı. Ruhani, BM toplantısına katılmak üzere New York'a hareket etmeden önce İran tutuklu bulunan siyasi mahkûmlardan 80 kişiyi serbest bırakarak yumuşama mesajı verdi. Bu mesaj Ruhani'nin dönüş yolunda ABD başkanı tarafından telefonla aranmasıyla karşılık buldu. İki ülke dışişleri bakanlarının New York'taki görüşmeleri ise taraflar arasında son 30 yıldır gerçekleşen en üst düzey doğrudan resmi görüşmeydi.

İran-ABD ilişkileri söz konusu olduğunda meselenin sadece bu iki ülkenin meselesi olmadığı, diğer birçok bölgesel ve uluslararası aktörün de müdahil olduğu çok aktörlü bir oyuna dönüştüğü unutulmamalıdır.

Tüm bu ataklarla hızlanan süreç 5+1 ülkeleri ile İran arasında uzun süredir yapılan görüşmelerde bir ön anlaşmaya varılmasıyla sonuçlandı. Anlaşmaya göre 6 ay içerisinde İran uranyum yoğunlaştırma oranını aşağı çekecek, karşılığında aşamalı bir şekilde ambargolar gevşetilecekti. Aceleyle getirildiği için müphem kalan bazı kavramlar ve tarafların her birinin bazı maddelere dair farklı ve çelişen yorumlarına rağmen dünya kamuoyunun bir kısmı esasen bir anlaşma yapılmış olmasını büyük bir heyecanla karşıladı ve İran ile ABD arasında neredeyse stratejik ortaklığa vardırılabilecek yakınlaşma senaryoları yazılmaya başlandı.

Yakınlaşma İhtimali Ne Kadar Gerçekçi?

Yukarıda da değinildiği gibi 5+1 ülkeleri ile İran arasında bir ön mutabakata varılmış olmasından dolayı bazı siyasetçi ve yorumcular İran ile ABD arasındaki yakınlaşmaya dair fazlasıyla iddialı görüşler ortaya koydular. Buna karşı bazıları da bu

anlaşmanın hiçbir anlamının olmadığını ve son tahlilde ilişkilerde hiçbir değişim olmayacağını düşünmektedirler.

Birinci bakış açısına göre artık ambargo dönemi sona ermiştir ve İran ile ABD arasında yeni bir dönem başlarken bütün sorunlar çözülecektir. Bu yaklaşım siyasi analizlere ümit ve endişelerin galebe çalmasını sonucudur. Yeni bir durumun ortaya çıktığı doğru olmakla birlikte bu durumun ileriki aşamalarda neyle karşılaşacağı ve neye evrileceği asıl meseledir.

İran-ABD ilişkileri söz konusu olduğunda meselenin sadece bu iki ülkenin meselesi olmadığı, diğer birçok bölgesel ve uluslararası aktörün de müdahil olduğu çok aktörlü bir oyuna dönüştüğü unutulmamalıdır. Tarafların yakın ilişkiler kurmaya karar verdiklerini varsaysak bile başka aktörlerin varlığı meseleyi farklı boyutlara taşımaktadır. Bu bölgesel ve küresel aktörlerin bir kısmının her iki ülkenin içine kadar nüfuz edebiliyor olması da göz ardı edilmemelidir. Örneğin ABD siyaseti üzerine bir hayli etkin olan Yahudi lobisi hesaba katılmadan yapılacak değerlendirmelerin sıhhati ve isabeti sorgulanmayı hak ediyor. Bunun yanında geçmiş tecrübeler, oluşmuş düşmanlıklar ve karşılıklı güvensizlik, sürecin bundan sonraki kısmında oldukça etkili olacaktır. Kaldı ki sadece ön anlaşma metnindeki teknik ve hukuki karmaşıklıkların bile işi nasıl zorlaştırabileceği ortadadır.

İkinci bakış açısına sahip olanlar ise birinci grubun tersine fazlasıyla ayrıntılara takılmakta ve anlaşma metnindeki kelimeleri didik didik ederek kendi politik ve psikolojik durumuna göre yorumlamaktalar. Bunlar anlaşma metnine İran ve Batı, özellikle de ABD arasında bir anlaşmayı zaten imkansız gören bir yaklaşımla yaklaşmaktalar. Bu bakış açısı da tarafların mevcut durumunu göz ardı etmekte; gerçekliğin kendini dayattığını, tarafların bazı konularda mutabakata varmak zorunda olduklarını ıskalamaktadır. İran ekonomisinin ambargolar nedeniyle oldukça zayıfladığını, öte taraftan ABD'nin Ortadoğu konusunda yeni

bir strateji belirlemesi gerektiğini dikkate almak gerekmektedir.

Her iki yaklaşım da resmin tamamına bakmayı reddettiği için kendi içinde problem taşımaktadır. Yapılması gereken hem tarihsel ve sosyal veriler ile uluslararası ya da bölgesel diğer oyuncuları hesaba katarak hem de iki ülkenin mevcut gerçekliğini ve yakınlaşmaya duydukları ihtiyacı dikkate alarak meseleye yaklaşmaktır.

ABD VE İRAN NEDEN ANLAŞMA İHTİYACI HİSSETTİ?

İki ülke arasındaki derin ideolojik karşıtlık ve siyasal düşmanlığa rağmen tarafların bir anlaşma zemini aramaları her iki ülkenin de içinde buldukları reel durumun dayatmasından ve önceki tavırlarının her iki ülkenin de amacına ulaşmasına yardımcı olmamasından kaynaklanmaktadır. İran, kendisine uygulanan siyasi baskılarla uluslararası siyasal sistemin dışına itilmiş, özellikle Batı'da bir devletten çok bir örgüt gibi algılanır olmuştur. Bölgesel iddiaları ve politik bir güç olma çabaları bu olumsuz imaj yüzünden sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Özellikle devrimin ilk heyecanını kaybettikten sonra siyasal hareketlerden çok devletlerle muhatap olmayı benimsediği zamandan beri bu durum İran için önemli bir sorundur. Bundan daha önemlisi kendisine uygulanan ekonomik ambargoların İran ekonomisinde açtığı büyük yaralardır. Dünyanın önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen bunları uluslararası piyasaya arz etmekte yaşadığı sorunlardan dolayı İran nefes alamaz konuma gelmiştir.

İran ekonomisi hali hazırda oldukça zor durumdadır. Ciddi mali baskılar yaşamakta; sanayisi darbe almış bir halde; enflasyon ile işsizlik oranları ise oldukça yükselmiş bir durumdadır. Bu durum ambargoların kaldırılması meselesini İran için birincil öncelik haline getirmekte-

dir. Kaldı ki bir anlaşma olmaması durumunda Amerikan Kongresi yeni ambargo kararları alıp durumu İran'ın altından kalkamayacağı bir noktaya getirebilir.

ABD açısından bakıldığında da bir anlaşma zemini aramasının gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce İran aleyhine uygulanan ambargolar İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurmadığı gibi bu çalışmalarını daha da ilerletmesine yol açmaktadır. Bundan sonra ambargoların arttırılmasının bir faydasının olup olmayacağı da belli değildir. Bu durumda ya anlaşmaya çalışmak ya da daha kötü sonuçlara yol açabilecek savaş gibi diğer seçeneklere yönelmek gerekmektedir. ABD'nin Ortadoğu'da giriştiği son iki savaş olan Irak ve Afganistan işgallerinin ABD açısından istenilen sonuçları doğurmadığı ortadayken ve son yıllarda Ortadoğu'da çok önemli gelişmeler yaşanmışken ABD'nin yeni bir savaşı göze alması kolay görünmemektedir. Bütün bunların yanında ABD'nin artık Ortadoğu dışında –Çin gibi- ilgilenmesi gereken başka alanların da ortaya çıkması Ortadoğu'ya kendisini zora sokacak enerjii harcamaması gerektiği sonucuna varırmış görünmektedir. Kaldı ki İran'a yönelik ambargoların kaldırılması ekonomik anlamda sadece İran'a değil ABD'ye de faydalar sağlayacaktır. Örneğin ambargoların kalkması neticesinde İran'ın petrol ihracatına başlamasının petrol fiyatlarında yüzde 10 civarı bir düşüş sağlayacağı öngörülmektedir ki sadece bu bile ABD'nin yıllık yaklaşık 80 milyar dolar tasarruf etmesini sağlayacaktır.⁷

Yakınlaşmanın Önündeki Engeller

İran ile ABD arasında bugüne kadar neden iyi ilişkiler kurulamadığının yanıtı bize iki ülke arasında bugünden sonrası için ortaya çıkabilecek engellerin neler olduğunu da gösterecek olması açısından önemlidir. Yukarıda kısaca değinildiği üzere bu engellerin bir kısmı üçüncü aktörlerle

7. <http://goo.gl/c7hHkM>

ilgili iken bir kısmı da bizzat iki ülkenin kendilerinden kaynaklanmaktadır. Bu bölümde söz konusu engellere değinilecektir.

İran-ABD ilişkilerinin olası iyileşmesi bazı bölgesel ve küresel güçleri olumsuz etkileyeceği için söz konusu güçler bu yakınlaşmaya engel olmaya çalışmaktadırlar. Daha açık ifadeyle İran- ABD ilişkileri çok yönlü karmaşık bir içeriğe sahiptir; bu ilişkilerde çeşitli değişkenler ve oyuncular da rol almaktadır. Bu yüzden müzakerenin taraflarını ilişkileri iyileştirme yolunda iç, bölgesel ve küresel esaslı engeller ve sorunlar beklemektedir.

Bölgesel bazda daha çok İran'a Basra Körfezi üzerinden komşu olan ve kendilerini İran'ın jeopolitik rakipleri olarak gören bazı ülkeler İran ABD ilişkilerinin normalleşmesinin muhalifleridir. Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar gibi ülkeler jeopolitik konumlarını İran ile rekabet üzerine kurmuşlar, bu yüzden de ABD'nin kayıtsız şartsız himayesini ve ulus ötesi bölgesel desteğini kazanmışlardır. Hal böyle olunca İran-ABD yakınlaşması durumunda ABD'nin bu ülkeleri İran karşısında destekleme ihtiyacı ortadan kalkabilir. Her ne kadar jeopolitik ve enerji havzasındaki çıkarları ABD'nin bölgede kalmasını gerektiriyorsa da olası bir İran-ABD yakınlaşması neticesinde söz konusu ülkelerin oyun kabiliyetleri zayıflarken İran'ın rolü daha da artacaktır. Bu durum söz konusu ülkeleri endişelendirecek ciddi bir sorundur.⁸

İran-ABD yakınlaşmasına en çok karşı çıkan ve gelecekte de çıkacak olan devlet kuşkusuz İsrail'dir. Kurulduğu günden beri kendisini bölgede tehdit altında gösteren ve 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra bu söylemini daha çok İran tehdidi üzerinden kuran İsrail, yarattığı bu tehdit algısı sayesinde yıllardır ABD'den ciddi anlamda maddi, askeri ve istihbarat alanlarında yardım almaktadır. Dolayısıyla olası İran-ABD yakınlaşması bir yandan söz konusu yardımların azal-

masına yol açabilecekken diğer taraftan İran'ın bölgesel gücünün ABD'yi rahatsız etmeyecek şekilde yükselecek olması doğal olarak İsrail'in oyun kabiliyetini aşağı çekecektir. Bu yüzden de İsrail, özellikle de ABD'deki Yahudi lobisi olası bir yakınlaşmayı engellemek için olanca gücüyle çalışmaktadırlar. İşin ilginç tarafı, İsrail'in uzun zamandır tehdit algısında üst sıraya yerleştirdiği nükleer silaha sahip bir İran'ın bu anlaşmayla birlikte engellenmiş olacağıyla İsrail ilgilenmemektedir. Bu da İsrail'in nükleer İran'dan gerçekten kaygı mı duyduğu yoksa bu tehdit algısıyla kendi yerini mi sağlamlaştırdığı sorusunu akla getiriyor. İkinci seçeneğin doğru olması durumunda gelecekte İsrail'in tutumunu da etkileyecek bir sürece hazır olmak gerekiyor.⁹

ABD-İran yakınlaşmasının küresel boyutta da önemli muhalifleri mevcuttur. Rusya ve Çin gibi büyük küresel güçler son 30 yılda ABD ile İran arasında ilişki olmamasından çok faydalandılar. Örneğin Buşehr nükleer santrali Ruslar tarafından oldukça yüksek fiyatlara inşa edildi. Yine S-300 füzelerinin satışı da Rusya'nın İran ile ABD arasındaki mevcut durumdan ne kadar faydalandığının göstergesidir. Rusya uzun zaman boyunca İran'ı enerji alanında bölgesel rakibi olarak gördü ve iki ülkenin enerji alanındaki rekabetinin her halükarda süreceği öngörülüyordu. Ambargoların kalkmasıyla birlikte İran enerji alanında Rusya'nın daha büyük ve güçlü rakibi olacaktır. İran gazının pazara arzının artması Rusya enerji kurumu Gazprom'un ciddi şekilde olumsuz etkilenmesine yol açacaktır.

Çin ise İran'a Batı tarafından uygulanan ambargolar sayesinde İran ithalatının en büyük muhatabı haline geldi. Üstelik bu ticari ilişki neredeyse tek taraflı ve sadece Çin'in çıkarlarına uygun şekilde oluşmuş görünüyor. Çin İran'dan aldığı petrol karşılığında nakit ödeme yapmak yerine İran'a düşük kalitede mallar satmaktadır. Öte taraftan Rusya ve Çin batıya karşı İran kartı-

8. http://pers.iran.ru/news/analytics/80212/h_p_f_f_n_n_f_P_d_X_f_d_f_p_d

9. <http://www.seemorgh.com/news/2198/176726.html>

nı her ihtiyaç duyulduğunda kullanmaktadırlar. Bu şekilde hem Batı ve ABD'den hem de İran'dan bazı imtiyazlar elde etmekte böylece ulusal çıkarlarını ilerletmektedirler.¹⁰

Son olarak her iki ülkenin yöneticileri ilişkilerin geliştirilmesi konusunda ciddi bir iç muhalefetle de karşılaşacaklardır. İran'da yakınlaşmaya karşı olanlar iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birisi esas itibarıyla ABD ile ilişkiyi ilkesel olarak reddeden ve ideolojik yaklaşımlarına karşı duydukları mutlak bağlılıklarıyla ekonomik ve siyasi çıkarları umursamayan, emperyalist karakterinden ötürü ABD ile her türlü müzakereye karşı çıkan şahıs ve kurumlardır. İkincisi ise İran'ın karşılaştığı ambargoları fırsata dönüştürüp bundan büyük rant elde etmeyi başararak büyük karlar elde eden kişi ve kurumlardır. Buna ek olarak devlet kurumları arasında da bu konuda tam bir görüş birliği yoktur. Fakat İran Dini lideri Ali Hamanei'nin inisiyatif olarak görüşmeleri açıkça desteklemesi bu konuda görüş ayrılıklarının dile getirilmesini engellemiş görünüyor.

Diğer tarafta Obama yönetimi de olası yakınlaşma konusunda ciddi muhalefetle karşı karşıyadır. ABD'li birçok siyasetçi ve yazar ya kişisel görüşlerinden ya da baskı gruplarının etkisiyle olası yakınlaşmaya karşı çıkacaklardır. Özellikle Yahudi lobisi ABD'nin en güçlü baskı gruplarından birisi olarak bu konuda çok hayati bir rol üstlenebilir.

Ayrıca her iki ülkenin de geçmişten taşıdıkları tecrübeler taraflar arasında ciddi bir güvensizliğe neden olduğundan süreç boyunca ortaya çıkacak herhangi bir olumsuzluk durumunda her iki tarafın da gereğinden daha sert davranabileceği beklenebilir. Bu psikolojik engele dair yaşanmış iyi bir örnek mevcuttur. 5+1 ülkeleri ile İran arasında bir mutabakata varılıp ön anlaşma imzalandıktan kısa bir süre sonra ABD Hazine Bakanlığı 16 şirket ve gerçek kişiyi Amerika'nın İran'a uyguladığı ambargoyu deldikleri gerek-

çesiyle ambargo listesine aldı. Bunun üzerine İran'da yüksek sesle Amerika'nın anlaşmayı tek taraflı feshettiği dile getirildi ve müzakere heyeti Viyana'daki müzakereleri terk edip İran'a geri döndü. İran iç siyasetinde görüşme ve yakınlaşma yanlıları suçlanmaya başlandı ve muhalifler başta dışişleri bakanı olmak üzere müzakereden yana olanlara saldırmaya başladı. Siyasi ve resmi makamlar müzakerelerin sürmesi gerektiğine dair görüşlerini ancak birkaç gün sonra ortaya koyabildi. Sonuç olarak her ne kadar gerek iki ülkede gerekse dünyada bazı şahıs ve gruplar ABD-İran ilişkilerinde heyecan verici yeni bir sürece girildiğini belirtiyorlarsa da söz konusu yakınlaşmanın iç, bölgesel ve küresel düzeyde karşılaşacağı pek çok sorun var. ABD ve İran'ın bu sorunlar ve oyuncular karşısında takınacakları tutum ilişkilerin geleceğini belirleyecektir.

Her iki ülkenin de geçmişten taşıdıkları tecrübeler taraflar arasında ciddi bir güvensizliğe neden olduğundan süreç boyunca ortaya çıkacak herhangi bir olumsuzluk durumunda her iki tarafın da gereğinden daha sert davranabileceği beklenebilir.

OLASI YAKINLAŞMANIN MUHTEMEL SONUÇLARI

İran ile ABD arasında 1979'dan beri kesilmiş olan ilişkilerin yeniden kurulması durumunda özellikle bölgesel düzeyde birçok taş yerinden oynayabilir ve kurulacak yeni oyun düzeninde yeni saflaşmalar ortaya çıkabilir. Bu bölümde bölgedeki bazı ülkelerin olası İran-ABD yakınlaşmasından nasıl etkileneceği ele alınacaktır.

10. <http://goo.gl/ZfqTcX>

Tarafların nükleer program ve ambargolarla ilgili bir ön mutabakata varmış olmasından dolayı bölgesel politikalarında kısa vadede temel değişiklikler beklemek gerçekçi değildir.

İsrail: İsrail açısından İran'da sertlik yanlısı bir hükümet en iyi seçenektir. Böyle bir hükümet Batı ile ilişkilerini gergin tutacağından bu sayede İsrail de İran korkusunu canlı tutarak Batı'nın desteğini çok daha kolay alabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Arap Baharı ile birlikte İsrail'in zayıflayan bölgesel rolü İran seçimlerinde ılımlı bir isim olan Ruhani'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle birlikte daha da kötü oldu. İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olduğunu kabule hiçbir şekilde yanaşmayan İsrail, İran'ın hedefinin nükleer silah elde etmek olduğunu ve buna ne pahasına olursa olsun engel olunması gerektiğini iddia ediyor. Bu bakış açısı İsrail'in, İran'ın nükleer çalışmalarını kendi varlığına yönelik tehdit olarak algılamasına yol açıyor. Hal böyle olunca Ruhani'nin seçilmesi ve ardından Batı ile nükleer programı konusunda bir ön mutabakata varmış olması İsrail'i uluslararası arenada yalnızlaştırmıştır. Çünkü İsrail yıllar boyunca ambargoların şiddetlenerek devam etmesini isterken bugün Batı diplomatik yöntemi öncelemiş görünmektedir. İsrail bu müzakereler neticesinde İran'ın nükleer enerji çalışmalarının kabul görmesinden endişe duyduğu gibi kendi nükleer silahlarının da uluslararası arenada gündeme gelmesinden çekiniyor.¹¹

Suudi Arabistan: Suudi Arabistan kendini İran'ın en büyük bölgesel rakibi olarak görmektedir. İki ülkenin bölgesel rekabeti Irak'tan Suriye'ye, Lübnan'dan Yemen ve Bahreyn'e geniş bir

coğrafi alanda ve OPEC, İslam İşbirliği Örgütü gibi kurumlarda sürmektedir. Suudi Arabistan'ın İran karşıtı pozisyon almasının bölgesel ve mezhebi nedenleri olduğu gibi ekonomik nedenleri de vardır. Ambargoların gevşemesi Suudi Arabistan'ın başta petrol ihracatı olmak üzere ekonomi ve ticaretini olumsuz yönde etkileyecektir. İran petrolünün satışa sunulmasının petrol fiyatlarını yaklaşık yüzde 10 oranında düşüreceği öngörülmektedir. S. Arabistan'ın gelirinin % 90'ının petrol ihracatından olduğu düşünüldüğünde böyle bir düşüşün yaratacağı etki daha iyi anlaşılabilir.

Katar: Ambargoların sürmesinden Katar da oldukça faydalanmaktadır. İran ve Katar büyük bir doğalgaz yatağı olan Güney Pars ortak sahasına sahiptir. Uluslararası anlaşmalara göre ortak doğalgaz sahalarından ortaklardan her biri istediği oranda faydalanabilmekte, isteyen taraf istediği kadar doğalgaz çıkarabilmektedir. Katar uluslararası güçlerin desteği ve satın aldığı modern teknolojiler sayesinde söz konusu sahada İran'ın 20 katı daha fazla gaz çıkarabilmiş ve satabilmiştir. İran ise ambargolardan dolayı gerekli altyapıyı kuramadığı ve ulus ötesi şirketlerle anlaşma yapamadığı için bu büyük doğalgaz rezervinden oldukça sınırlı bir şekilde faydalanabilmektedir. Örneğin İran bu bölgede doğalgaz çalışma alanlarını 28 faz'a bölmüş ve aşama aşama ilerlemeyi planlamıştır. Ancak sadece 10 faz'da çalışma yapabilmiş, 11. Faz için ise 14 yıldır bir yüklenici firma bulabilmiş değildir.¹² Ambargoların kalkması durumunda İran hem modern cihaz ve teçhizatlarla ulaşım imkanı elde edecek hem de uluslararası yüklenici firmalarla ortaklık anlaşması yapıp ortak saha doğalgazından daha fazla yararlanabilecektir.

Bununla birlikte Körfez ülkeleri İran'a uygulanacak ambargonun çok şiddetli olmasını da istememektedirler. Çünkü böyle bir durumda kendileri için bir ticari muhatap olan İran ile

11. <http://goo.gl/ZfQTeX>

12. <http://www.roozonline.com/persian/news/newsitem/article/5929fcf037.html>

ticaret yapamayacaklardır. Buna ek olarak İran ABD arasında çıkacak muhtemel bir çatışma uzun zaman boyunca bölgeyi güvensizleştirecek, bu da söz konusu ülkelerin zararına olacaktır. Bu yüzden Körfez ülkeleri mevcut durumun aynı şekilde sürmesi taraftarıdır.¹³

Türkiye: Aslında bugün heyecanla konuşulan ve yeni bir düzenin doğmakta olduğuna kanıt olarak gösterilen 5+1 ülkeleriyle İran arasında varılan ön anlaşmanın neredeyse aynısı 2010 yılında Türkiye ve Brezilya tarafından İran'a kabul ettirilmiş, ancak nedense talepleri karşılanmış olmasına rağmen ABD bu anlaşmayı kabul etmemişti. Sadece bu durum bile söz konusu anlaşmanın Türkiye tarafından arzu edilir olduğunun göstergesidir. Bunun yanında Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin sadece son yıllardaki seyri- ne bakıldığında bile iki ülke ilişkilerinin üçüncü tarafların durumundan etkilenmeye oldukça müsait olduğu görülmektedir. İran ve Türkiye arasındaki ilişkiler gayet iyi giderken BM'nin yaptırım kararları ticari işbirliğini olumsuz etkilerken Suriye'de yaşanan olaylara yaklaşımdaki farklılık siyasi anlamda ilişkilere menfi yönde etkide bulunmaktadır.

Son yıllarda taraflar arasında sorun yaratmış olan bir başka mesele de Türkiye'ye yerleştirilen NATO savunma sistemidir. Dikkat edilirse bu sorunlardan hiçbiri bizzat İran ve Türkiye arasında yaşanan bir durumdan kaynaklanmamaktadır. Bu durum olası bir İran-ABD/Batı yakınlaşmasının Türkiye açısından olumlu sonuçları olacağına göstergesidir. İran'ın uluslararası sisteme dahil olup müzakere edilebilir meşru bir muhatap haline gelmesi Türkiye'yi de rahatlatacaktır. Çünkü bir yandan komşusu ile iyi ilişkiler kurmaya çalışan, diğer taraftan NATO, BM gibi organizasyonlara üye olan Türkiye, İran uluslararası sistem tarafından tehdit olarak görüldükçe sıkıntı yaşama ihtimaliyle hep karşı karşıya olacaktır. Bölgesel rekabetten dolayı izole edilmiş

bir İran'ın Türkiye için daha avantajlı olduğu görüşünün sorgulanabilir olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle nükleer silaha sahip bir İran ihtimalinin ortadan kalkacak olması Türkiye'yi rahatlatacaktır. İkinci olarak uluslararası sistemle sorunlarını çözmüş bir İran bölgede Türkiye için iyi bir partner olabilir ve iki ülke birbirlerini tamamlayıcı güçler haline gelebilirler. Böyle bir işbirliğine bir Arap devletinin de katılması durumunda Ortadoğu'nun asayışı bu işbirliği sayesinde çok daha kolay sağlanabilir. Ayrıca Türkiye, İran'a uygulanan ekonomik ambargolardan da fazlasıyla etkilenmektedir. Ambargoların kalkması durumunda ekonomik ilişki düzeyi bugün olduğunun çok üstüne çıkabilecek, bu da Türkiye ekonomisi için çok önemli bir kazanım olacaktır. Batı ile sorunlarını çözmüş bir İran'ın piyasaya arz edeceği enerji kaynaklarının sevkiyat yolu üzerinde olan Türkiye birçok alanda ilerlemeler kaydedecektir. Bütün bunlar düşünüldüğünde İran-ABD yakınlaşmasının Türkiye'nin de çıkarına olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ

ABD ile İran arasında uzun bir ilişki tarihi vardır. Bu tarihin önemli bir kısmı ABD'nin İran üzerindeki hegemonyası ile geçmiş, geri kalan kısmı da bu hegemonyanın da etkili olduğu düşmanlık ve ilişkisizlik dönemi olmuştur. Bu uzun kötü tarihe 1979 Devrimi sonrasında İran'ın ideolojik ve politik duruşu da eklenince taraflar için iyi ilişkiler geliştirme imkanı daha da zayıflamıştır. 24 Kasım 2012 tarihinde 5+1 ülkeleri ile İran arasında Cenevre'de varılan ön anlaşma çok önemli bir mutabakat olmasına rağmen bu anlaşmayı İran-ABD ilişkilerinin tamamen düzeldiği ya da düzeleceği şeklinde okumak aceleci ve gerçeklerden uzak bir yaklaşım olacaktır. Bunun da ötesinde ABD'nin Ortadoğu politikasını değiştirdiğine dair kesin konuşmak için bile henüz erkendir. Atılan bir adım bütüncül ve kalıcı bir değişim anlamına gelmemektedir. Her

13. <http://goo.gl/ZfqTcX>

ne kadar bölgesel durum ve uluslararası şartlar büyük bir değişimi ihtimaller arasına sokmuşsa da kesin yargıda bulunmak için biraz beklemek gerekmektedir. Asya'da Çin gibi büyük bir ekonomik gücün ortaya çıkması, Rusya'nın tekrar eski bölgesel ve küresel güç haline gelmek için gösterdiği çabalar, ABD'nin Ortadoğu politikasını gözden geçirmesine ve değişime gitmesine yol açabilir. Bunun yanında İran'ın rolü, bölgesel silahlı unsurların güçlenmesi, Avrupa'nın durumu, İsrail ve Filistin meselesi, Mısır, Afganistan, Irak ve Suriye'deki gelişmeler de bunu tetikleyebilir. Yine de şu anda ABD politikasında görülen değişimlerin kısa vadeli mi yoksa köklü mü veya taktik mi stratejik mi olduğu belirsizdir.

Tarafların nükleer program ve ambargolarla ilgili bir ön mutabakata varmış olmasından dolayı bölgesel politikalarında kısa vadede temel değişiklikler beklemek gerçekçi değildir. Örneğin İran'ın, nasıl bir kesin sonuç alınacağı belirsiz olan bu ön anlaşmanın hatırına Suriye politikasında bir değişime gitmesi zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Suriye meselesi İran'ın savunma doktrininin bir parçası olup bu konuda politika değişikliği için sınırlı bir konudaki ön anlaşmadan daha fazla güvenceye ihtiyaç duyacaktır. Öte taraftan ABD'nin de İran'ı farklı bölgesel konularda muhatap, dolayısıyla da güç olarak görmek isteyeceği şimdilik kuşkuludur. Hal böyle iken bu ön anlaşma İran'ın bölgesel politikalarda kısa

vadede değişikliğe gitmesi için tek başına anlamlı bir gerekçe değildir. İran'ın olası tavır değişiklikleri başka dinamiklerle ilgili olacaktır.

Hala İran ve 5+1 ülkeleri arasında yapılan müzakerelerin Amerikan politikalarındaki esaslı değişimin sonucunda olduğunu söylemek zor. Henüz pratikte ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Müzakereler konusunda biraz sabırlı olup pratikte neler olacağını beklemek gerekiyor. İran ile ABD yetkililerinin doğrudan görüşmesi, ortak bir takvim ve programda anlaşılması, karşılıklı saygı ifadeleri, tarafların diyalog ve oturumlardan memnuniyeti gibi gelişmeler yeni bir durumun habercisi gibidir. Ancak bu durum, her şeyin kısa bir sürede hallolacağı anlamına gelmiyor. Hele İran ve ABD'nin bütün alanlarda yakınlaşmaya başladığını ve ileriki dönemde iyi ilişkiler içerisine gireceklerini şimdiden söylemek gerçekçi bir bakış açısı değildir. İran ile ABD arasında bugün yaşanan şey İran'ın nükleer programı ile ilgili görüşmeler ve 5+1 ülkeleriyle sağlanan bir ön anlaşmadan ibarettir. Çok yönlü ilişkinin kendi özel şartları vardır ve bunun gerçekleşmesi zamana, tarafların buna gerçekten niyet etmesine, küresel ve bölgesel şartların uygunluğuna bağlıdır. Yine de bugünden konuşmak erken olsa da nükleer program konusunda olumlu bir sonuca varılması İran ve ABD ilişkilerinin yeni bir aşamaya geçmesi için uygun zemin sağlayabilir.

iran ile 5+1 ülkeleri arasında nükleer müzakerelerde varılan ön anlaşma, 35 yıldır sorunlu bir seyir izleyen İran-ABD ilişkilerinin yeni bir boyut kazanması ihtimalini barındırdığı için uluslararası toplumda fazlasıyla yankı buldu. Özellikle George W. Bush'un ABD'de, Mahmud Ahmedinejad'ın da İran'da yönetime gelmesinden sonra oldukça gerginleşen iki ülke ilişkilerinde hem ABD'de hem İran'da yönetim değişikliğinden sonra diyalog imkanı ortaya çıktı. Bugün olası bir yumuşama ihtimalinin küresel ve bölgesel düzeyde etkileri olacağından söz konusu anlaşma uzun bir müddet gündemin üst sıralarında yerini korudu. İran-ABD ilişkilerinde yeni ve sıcak bir dönem mi başlıyor yoksa şu an yaşanan gelişmeler nükleer enerji ve ambargolar ile sınırlı mı kalacak sorusuna sağlıklı yanıt verebilmek için iki ülke ilişkilerinin tarihsel seyri, taraflar arasındaki sorunlar, iki ülkenin ilişki biçiminin bölgesel ve küresel etkileri gibi konuların incelenmesi ve tarafların neden ve ne kadar yakınlaşma ihtiyacı duyduklarının tespit edilmesi gerekmektedir.

ANKARA • İSTANBUL • WASHINGTON D.C. • KAHİRE

www.setav.org